

ACTA LINGUISTICA LITHUANICA

XLVI (2002), 193–212

RECENTIJOΣ

Reviews

EVALDA JAKAITIENĖ, STURLA BERG-OLSEN, *LIETUVIŲ-NORVEGU KALBŲ ŽODYNAS.*

Vilnius: Baltos lankos, 2001, 628 p.

0. Recenzuojamas žodynas yra pirmasis tokio kalbų derinio dvikalbis žodynas. Pagrindiniai žodyno autorai, prof. Evalda Jakaitienė ir Sturla Berg-Olsenai (Oslas), į šio darbo rengimą įtraukė ir būrį Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedros darbuotojų, doktorantų ir šios bei Skandinavijos studijų katedros studentų. Šis darbas nėra vien naujas dvikalbis žodynas, skirtas daugiausia praktiniams tikslams. Žodynas išskiria ne apimtimi (maždaug 22 000 lietuviškų žodžių ir jų atitikmenų norvegų kalboje), bet tuo, kad autorai dirbo laikydamiesi nuoseklios leksikografijos koncepcijos ir nevengé naujovių, skatinančių kiek kitaip pažvelgti į kai kuriuos kalbos faktus.

1. Žodžiai buvo atrenkami remiantis jų vartosenos dažnumo principu, todėl žodyne rasime pagrindinį lietuvių kalbos žodyninių fondą bei kasdienėje kalboje dažniausiai vartojamus tam tikrų sričių terminus. Į akis krintanti naujovė – nuosekliai pateikiami beveik visų pasaulio valstybių gyventojų ir asmenų pagal tautybę pavadinimai. Nors dėl kai kurių jų vartojimo dažnumo, pvz.: *beninietis, botsvanietis, burundietis, ganietis, hondūrietis*, ir pateikimo vienaskaita, pvz.: *finas, finougras, hebrajas, hetitas, indoeuropietis*, greta daugiskaita pateiktų tos pačios leksinės-semantinės grupės narių *judejai, sovietai* ir kt., gal ir kyla abejonių, vis dėlto iki šiol neturint nė vieno žodyno, kuriame būtų galima rasti šiuos pavadinimus, pasirinktasis kelias tik sveikintinas. Tačiau reikia apgailestauti, kad autorai, sudarę svarbiausių lietuviškų vietovardžių ir vardų sąrašus, pateikiamus atskirai, kažkokėl atsisakė svarbiausių užsienio valstybių pavadinimų bei vietovardžių. Deja, nėra nė tautovardžio *Lietuva*, juolab žinant, kiek ir mums, lietuviams, tenka pasukti galvą dėl to, kokiame žodyne būtų galima pasitikrinti šio tautovardžio kirčiuotę (daugumoje lietuviškų žodynų, net ir Lietuvių kalbos draugijos išleistame *Vietovardžių kirčiavimo žodyne* (Vilnius: Kultūra, 1994) šio žodžio nėra!).

Žodyne randame ir plačiau vartojamų ar teiktinų naujuju skolinių ir naujadarų, kurių daugelyje kitų vienkalbių ir dvikalbių žodynų nėra, pvz.: *banglentė, dešrainis, javainiai, kedai, lankstinukas, mésainis*. Tačiau autorai kažkokėl pamiršo teiktinajį *oro uostą*, nors pateikė abu kitus šio žodžio variantus, *aerodromas* ir *aerouostas*.

2. Iki šiol tradiciškai žodžių formomis laikyti žodžiai pateikiami savarankiškomis leksemomis, tikslėnės jų kalbos dalies nuorodos. Tai pasakytina apie kai kuriuos veikiamuosius ir neveikiamuosius, įvardžiuotinius ir neįvardžiuotinius dalyvius, pvz.: *atsidavės, gerbiamas, gyvenamas, įtemptas, neišbrendamas, nemokamas, neperšaunamas, neperšlampamas, nesugyvenamas, nesukalbamas, nežinomas, nuaugės, padėvėtas, parodomasis, perkarės, praėjės, sprendžiamasis*. Galii-

ma tikt suabejoti keliais pavyzdžiais: ar tikrai dažniau vartojamas neįvardžiuotinis įvardis *nedegamas*, – ši forma nurodyta kaip antraštinis žodis, – negu jo įvardžiuotinė forma *nedegamasis*? To paties galima klausti ir dėl būdvardžio *gimtas* palyginti su *gimtasis*. Nurodydami tokį žodžių kalbos dalį, autorai apdairiai apsidraudė, pateikę pažymą *partic/adj*, rodančią, kad tai yra būdvardžių vartojami dalyviai. Visiškai suprantama, kad šiuos žodžius tiesiogiai vadinant būdvardžiais (leksine reikšme ir sintaksiniai ryšiai jie ir yra būdvardžiai!) būtų nusižengiama tradiciiniams lietuvių morfologijoje vartojamiems teoriniams kalbos dalių skyrimo pagrindams. Leksikografiniu požiūriu naujai pažvelgta ir į veiksmažodžių sangrąžines formas bei priesdėlinius veiksmažodžius, turinčius sangrąžos priesagą: kai kurios savarankiškos leksinės reikšmės formos šiame žodyne, atrodo, pirmą kartą lietuvių leksikografijoje pateiktos kaip savarankiškos leksemos, pvz.: *atsistatydinti, derintis, išitraukti, išžieisti, mokyti, mylėti*. Tai turi ir teorinę, ir praktinę reikšmę. Nors naujausiose lietuvių kalbos gramatikose sangrąžiniai veiksmažodžiai, turintys nesangrąžinius atitikmenis, ir vadinami vediniais, vadinasi, pripažįstami savarankiškomis leksemomis, vis dėlto žodynose jie ir toliau pateikiami kaip nesangrąžinių veiksmažodžių formos. Tad šio žodyno autoriai nuosekliai laikosi teorinio požiūrio, pagal kurį sangrąžiniai veiksmažodžiai – visų pirma darybinė kategorija.

Minėtų veikiamųjų bei neveikiamųjų dalyvių ir sangrąžinių veiksmažodžių pateikimas savarankiškomis leksemomis yra vertingas ir praktiniu požiūriu. Šiuo žodynu nepaprastai apsidžiaugs vartotojai skandinavai, nepramokę lietuvių kalbos tiek, kad, pavyzdžiu, žodžių *atsidavęs, neišbrendamas ar sprendžiamasis* reikšmę galėtų pasitikrinti tik pirma nustatę pamatinius veiksmažodžius, t. y. *atsidavé* (*atsiduoti, atsiduoda*), *neišbrenda* → *išbrenda* (*išbriсти, išbridо*) ir *sprendžia* (*spreсти, sprendē*), – minimi žodžiai iki šiol būdavo laikomi veiksmažodžių formomis ir atskiromis antraštėmis neiškeliami.

Lygindami su kitais vienkalbiais ar dvikalbiais lietuvių kalbos žodynais, šiame darbe randame kur kas daugiau samplaikinių įvardžių ir prieveiksmių, iškelty antraštiniais žodžiais, pvz.: *bet kada, bet kaip, bet kas, bet koks, bet kiek, bet kur, bet kuris, daug kaip, daug kas, daug kur, kur kas*. Toks jų pateikimas tiksliau atspindi šių leksemų teorinį statusą ir vartojimą.

3. Kai kurios supletyvinės formos ir įvairuojančios šaknies žodžių formos teikiamos antraštiniais žodžiais, pvz.: *mes, jumis, jumyse, jums, jus, jūsų* (pamirštasis *juo*), *aš, man, mane, manęs, manimi, manyje*. Deja, šio svetimkalbiams naudingo principo ne visur nuosekliai laikomasi: pavyzdžiu, užsieniečiams lygiai tokios pat sunkios skaitvardžių *du* ir *trys* linksnių formos pateikiamos tik viename lizde su pagrindine jų forma. Gaila, kad žodyne neatsispindi funkciniu požiūriu skirtingos leksemos *jūs* (dgs. 2 asm.) ir *Jūs* (vns. 2 asm., mandagumo įvardis), nors viename pavyzdyje į jų skirtinį tarsi ir daroma užuominina: *Ačiū Jums už laišką*.

Laikantis praktinio požiūrio tekti kai kurias supletyvines formas ir įvairuojančios šaknies žodžių formas antraštiniais žodžiais, būtų galima eiti dar toliau: antraštiniais žodžiais iškelti ir labiausiai įvairuojančio kamieno veiksmažodžių formas, pavyzdžiu: *listi, lenda, lindo; liautis, liaunasi, liovėsi*. Tokie veiksmažodžiai kitakalbiams yra tokia pat didelė problema kaip lietuviams skandinavų (ir apskritai germanų) kalbų vadinamieji netaisyklingieji veiksmažodžiai, kurie dažniausiai žodynose iškeliami kaip antraštinai žodžiai arba bent būna pateikiami papildomuose sąrašuose.

4. Išsami gramatinė informacija apie antraštinius žodžius. Čia randame ne vien lietuvių leksikografijoje tradiciškai pateikiamas kalbos dalies nuorodas, vardažodžių kirčiuotę, veiksmažodžių pagrindines formas, bet ir nuorodas, kurių, atrodo, nerasisime nė viename lig šiol parengtų

lietuvių žodynų: visų daiktavardžių kilmininko formas, kai kurių įvardžių ir skaitvardžių supletyvines linksnių formas, veiksmažodžių tranzityvumo bei gramatinio junglumo nuorodas ir prie-linksnių valdomus linksnius. Tokia informacija duos didelę naudą ne vien lietuvių kalbos besimokantiems skandinavams, bet ir norvegų kalbos besimokantiems lietuviams, kurie šiame žodyne galės pasitikrinti kai kurių veiksmažodžių gramatinį junglumą, pvz.: *atstovauti + kam nors, atitikti + ką nors* ir pan.

Didelė žodyno autorų paslauga ir norvegų kalbos besimokantiems asmenims – išsami gramatinė informacija apie norvegiškus atitikmenis: visi lietuviškų antraštinių žodžių norvegiškieji atitikmenys, išskyrus viensiemenius, sukirčiuoti, parodytas nedėsningai tariamų žodžių tarimas, šalia daiktavardžių nurodomi giminės ir daugiskaitos rodikliai, pateikiamas veiksmažodžių pagrindinių formų galūnės ir net nurodomas veiksmažodžių gramatinis valdymas! Tiek nuorodų vienu metu retai pateikia net ir geriausi dvikalbiai norvegų (ir apskritai skandinavų) kalbos žodynai. Išsami gramatinė informacija apie antraštinius žodžius – tai autorų leksikografijos konцепcijos išraiška: juk žodžių, ypač veiksmažodžių ir būdvardžių, semantika perteiktina ne vien tiksliais metakalbiniais apibrėžimais, sinonimais, kitos kalbos atitikmenimis, bet ir tų žodžių gramatiniu junglumu.

5. Žodžių semantikos aprašymas – tai daugiausia laiko ir įžvalgos reikalaujanti bet kokio žodyno rengimo pakopa. Darbo autorai stengesi nuosekliai parodyti lietuvių leksinės semantikos centrinių kločių: atsiakyta žodžių tarminiu ir dabartinėje bendrinėje kalboje retų reikšmių, taip sutauplant vėtos labai vertingiemis žodžių vartojimo pavyzdžiams. Vienur kitur šio principo nesilaikoma, pavyzdžiui, vargu ar tikslingu buvo pateikti labai retą veiksmažodžio *garbinti* 3-įją reikšmę ‘gabentи, nešti, vežti’, ar veiksmažodžio *išeiti* 7-ąją reikšmę ‘ištekėti – apie moteris’. Be to, tai vienur, tai kitur nurodomos jau šiuo metu, atrodo, nebeaktualios (istorinės) reikšmės, pvz.: *aplyinkė* 2. (‘mažiausias administracinis ar teritorinis vienetas’), – Lietuvoje apylinkių kaip administraciniu vienetu jau nebéra, – bet kartu pamirštama pateikti kai kurias plačiai vartojamas reikšmes, pvz., *aplinka* terminologine ‘gyvosios ir negyvosios gamtos bei antropogeninių teritorijos elementų visumos’ ir pan. reikšme.

Kita vertus, nesenai pradėto kurti lietuvių kalbos tekstyno apimtis dar neleidžia daryti galutinių išvadų apie leksemų reikšmių dažnumą ir dažniausiai tenka pasikliauti *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ar didesniuose dvikalbiuose lietuvių žodynuose pateikta žodžių semantinė struktūra bei pačių autorų kalbine intuicija.

Žodyno sudarytojai rodo turį ir teorinių leksinės semantikos pagrindų, kalbinės intuicijos, ir leksikografijos išgūdžių. Beveik kiekvienoje žodyno dalyje, prasidedančioje nauja raide, rasime žodžių, kurių semantinė struktūra pateikta tiksliau negu kituose lietuvių leksikografijos darbuose. Geriau atskirti homonimai, pvz.: *1 derėti* (‘tartis dėl kainos’), *2 derėti* (‘duoti vaisių’) ir *3 derėti* (‘tikti’); *1 gaišti* (‘apie laiko švaistymą’) ir *2 gaišti* (‘nykti, galą gauti’); *1 gaubti* (‘supti, gobti’) ir *2 gaubti* (‘veikti, kad susidarytų iškiluma’). Patikslinta daugelio veiksmažodžių semantinė struktūra, romeniškais skaičiais I ir II pergrupuojant jų reikšmes, pvz.: *bijoti I (ko nors)* ir *bijoti II (dėl ko nors)*; *degti I* (‘būti ugnies veikiamam’ ir kt.) ir *degti II* (‘daryti, kad degtų’); *dėti I* (‘guldyti’ ir kt.) ir *dėti II* (‘mušti’); *dirbtI I* (‘veikti’ ir kt.) ir *dirbtI II* (‘gaminti’); *eiti I* (‘judėti’) ir *eiti II* (‘turėti pareigas’). Žodyno sudarytojai nurodo, jog šiuo atveju jie romeniškais skaitmenimis atskiria to paties veiksmažodžio „tranzityvinę ir intranzityvinę vartoseną“. Vis dėlto romeniškieji skaitmenys iš tikrujų kartais žymi neabejotinus homonimus, ir tai galima matyti iš veiksmažodžių paradigmės, sintagminės ir kt. analizės, pvz.: *dėti I* (‘guldyti’ ir kt.) ir *dėti II* (‘mušti’); *eiti I*

(‘judėti’) ir *eiti* II (‘turėti pareigas’); *išsukti* I (‘sukant pašalinti’ ir kt.) ir *išsukti* II (‘nuklysti į šalį’); *iššaukti* I (‘atšaukti’) ir *iššaukti* II (‘galėti išrėkti’).

Minėti žodžių semantikos pateikimo nenuoseklumai bei kiti netikslumai žodyno vertės nemenkina. Vien tai, kad žodyno sudarytojai jau patikslino nemažo būrio žodžių semantinę struktūrą, rodo sudarytojų ryžtą įrodyti, kad lietuvių žodynų rengimas remiantis šiuolaikine leksikografija nėra Sizifo darbas, turint leksinės semantikos ir leksikografijos koncepciją ir milžinišką tekstyną – reikia tik laiko ir kruopštumo.

Aptartosios pirmojo *Lietuvių–norvegų kalbų žodyno* naujovės rodo, kad nebesitenkinama kitų kalbų leksikografijos patirties pakartojimu: šiuo žodynu lietuvių leksikografijoje dedami moderniosios leksikografijos koncepcijos pagrindai. Iš pirmo žvilgsnio kuklus dvikalbis žodynas pateikiamos gramatinės ir semantinės informacijos apie abiejų kalbų žodžius kokybe pakyla į geriausią lietuvių leksikografijos darbų gretas. Teorinių leksikografijos idėjų iš jo galėtu pasisemti ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* sudarytojai, rengdami naują žodyno leidimą, bei lietuvių ir kitų užsienio kalbų žodynų rengėjai.

Dalia Barauskaitė Mikkelsen
Dommervaenget 26 C, 1.tv.
4000 Roskilde, Danija
dalia@tdeadsl.dk

Gauta 2002 07 03

ONDŘEJ ŠEVČÍK, BOHUMIL VYKYPĚL, EDS., *GRAMMATICUS. STUDIA LINGUISTICA ADOLFO ERHARTO QUINQUE ET SEPTUAGENARIO OBLATA*.

Brno: Masarykova universita, 2001, 234 p.

Über den Anlaß, aus dem die zur Besprechung vorliegende Festschrift erscheint, gibt schon der Titel ausreichende Auskunft. Genügenden Grund dazu, sie in dieser Zeitschrift zu rezensieren, bildet nicht nur die Tatsache, daß der verehrte Jubilar, Prof. Adolf Erhart, ehemaliger Inhaber des Lehrstuhls für vergleichende Sprachwissenschaft an der Brünner Universität, der Baltistik immer besondere Aufmerksamkeit gewidmet hat (davon zeugen seine Einführungen in das Litauische und in die vergleichende baltische Sprachwissenschaft, vgl. Erhart 1956, 1984), sondern auch die überaus starke Vertretung der baltistischen Problematik in diesem Sammelband.

Am Anfang sei ein kurzer Überblick über den Inhalt des Buches gegeben. Stark vertreten ist die etymologische Problematik. Sonderstudien auf diesem Gebiet haben Eva Havlová („Ie. kořen *al- a germánské názvy pro ‘věk’“, S. 56–63), Helena Karlíková („K staroslověnskému substantivu *spōdъ*“, S. 99–104), Boris Skalka („St[aro]sl[ověnský] *sětъ/seti* semper provocans“, S. 144–148) und Pavla Valčáková („Regarding P[roto-]S[lavic] *ědъ“, S. 201–205) beigetragen. In einigen Aufsätzen wird je einem Teilgebeit des indogermanischen Lexikons bzw. des Lexikons eines der indogermanischen Sprachzweige besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Es handelt sich um die Studien von Václav Blažek („Indo-European kinship terms in *-ə_jter“, S. 24–33) und Ilona Janyšková („Etymologie názvů tisu ve slovanských jazicích“, S. 91–98). Neben der indogermanischen ist auch die dravidische und altaische Etymologie vertreten (Jaroslav Vacek,